

يَعُونَكَ أَيُّ قَرَّةٍ عَيْنِ الْمَسَاكِينِ

وَلَوْ اعْتَبَرْتُمْ بِمَا مَضَى حَفِظْتُمْ مَا بَقِيَ

نهج البلاغه نامه ٢: ٤٩

دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی و درمانی ایران

دانشکده مدیریت و اطلاع رسانی پزشکی

بررسی شیوه‌های انتقال اطلاعات پزشکی توسط

دانشمندان طب اسلامی در ایران

ارائه شده بدانسکده مدیریت و اطلاع رسانی پزشکی

به عنوان بخشی از شرایط دریافت درجه کارشناسی ارشد

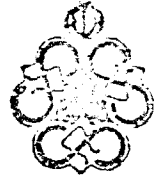
در رشته کتابداری و اطلاع رسانی پزشکی

علی اکبر حدادی

تهران - بهمن ۱۳۷۳

شماره ۲۰۵ / ۲۶۷
تاریخ ۷۴ / ۱۲ / ۲۸
پست

بسم الله

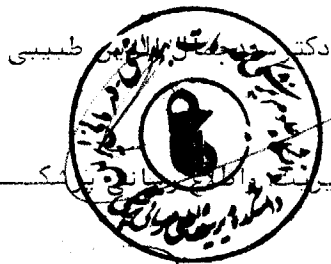
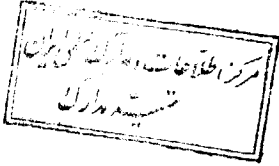
دانشگاه علوم پزشکی ایران خدمات بهداشتی - درمانی ایران
دانشکده مدیریت و اطلاع رسانی پزشکی

تصویبنامه پایان نامه کارشناسی ارشد

بدینوسیله اعلام می نماید علی اکبر حدادی دانشجوی دوره کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی پزشکی پایان نامه خود را تحت عنوان بررسی شیوه‌های انتقال اطلاعات پزشکی توسط دانشمندان طب اسلامی ایران

در تاریخ ۷۳/۱۱/۲۵ به عنوان آخرین شرط دریافت درجه کارشناسی ارشد به هیئت علمی این دانشکده ارائه نموده و مورد قبول واقع شد. /ع

۱۳۷۴ / ۳ / ۲۸

رئیس دانشکده مدیریت و اطلاع رسانی پزشکی

دکتر سیدجمال‌الدین طبیبی

استاد راهنما : جناب آقای دکتر مهدی محقق

استاد مشاور : جناب آقای علیرضا هویسدا

مشاور آمار :

استاد داور : جناب آقای دکتر سیدجمال‌الدین طبیبی

آدرس - نمایان ولی عصر (عج) بالاترازقهر نیشنلیا بازشهد باک بیورامی بلاک ۱

تلفن - ۸۰۸۸۸۲۹ - ۸۰۸۸۷۶۴ - ۲۲۲۵۹۹۰

۱۰۵

فهرست مندرجات

صفحه	عنوان
ز	پیشگفتار
ح	چکیده پژوهش بفارسی
ی	چکیده پژوهش بعربی
۱	۱- فصل اول: معرفی پژوهش
۲	۱.۱ مقدمه
۳	۱.۲ تعریف مساله
۵	۱.۳ هدفهای پژوهش
۵	۱.۳.۱ هدفهای اصلی
۶	۱.۳.۲ هدفهای فرعی
۶	۱.۴ سئوالهای پژوهش
۶	۱.۵ تعاریف و اصطلاحات پژوهش
۷	۱.۶ روش پژوهش و گردآوری اطلاعات
۸	۱.۷ مروری بر مطالعات گذشته
۹	۱.۸ منابع دست اول در تاریخ طب اسلامی
۹	۱.۹ منابع دست اول از آثار پزشکان دوره اسلامی
۱۰	۱.۱۰ منابع درجه دوم و آثار معاصر
۱۲	۲- فصل دوم: مقدمه
۱۳	۲.۱ آغاز طب وانتقال اطلاعات
۱۶	۲.۲ چگونگی انتقال علوم و طب یونانی بعالم اسلام و ایران
۳۴	۲.۳ انتقال علوم هندی بعالم اسلام
۳۵	۲.۳.۱ علوم هندی در کتاب فردوس الحکمه

صفحه	عنوان
۳۶	۳- فصل سوم: اطباءى دوران اسلامى و انتقال و تبادل اطلاعات
۳۷	۳.۱ اطباءى جندى شاپورى
۳۷	۳.۱.۱ ابوسابورسهل بن سابوربن سهل ايرانى
۳۷	۳.۱.۲ عيسى بن على
۳۷	۳.۱.۳ عيسى بن يحيى بن ابراهيم
۳۷	۳.۱.۴ خاندان ماسرجويه
۳۸	۳.۱.۵ خاندان بختيشوع
۳۸	۳.۱.۵.۱ بختيشوع بزرگ
۳۸	۳.۱.۵.۲ جورجيس فرزند بختيشوع
۳۸	۳.۱.۵.۳ ابوسعيد عبدالله دوم
۳۹	۳.۱.۶ سرجيوس رأس العينى
۳۹	۳.۱.۷ خاندان ماسويه
۳۹	۳.۱.۷.۱ يوحنا
۴۲	۳.۱.۸ عيس بن سهار بخت
۴۲	۳.۱.۹ ابوعقوب يوسف بن عيسى يوسف الناقل المترجم
۴۳	۳.۱.۱۰ خاندان حنين
۴۴	۳.۱.۱۱ ابوعقوب اسحق بن حنين
۴۴	۳.۱.۱۲ موسى بن خالد
۴۴	۳.۱.۱۳ على بن ربن طبرى
۴۶	۳.۱.۱۳.۱ فردوس الحكمة
۴۶	۳.۱.۱۳.۱.۱ محتويات و طرح كتاب فردوس الحكمة
۴۹	۳.۱.۱۴ ابو ماهر و ابن عجم

صفحه	عنوان
۵۳	۳.۱.۱۵ علی بن عباس مجوسی اهوازی ارجانی
۵۴	۳.۱.۱۶ علی عباس مجوسی اهوازی
۵۶	۳.۱.۱۶.۱ گفتار علی بن عباس (درباره دانشجویان طب)
۵۷	۳.۱.۱۷ ابن مندویه
۵۸	۳.۱.۱۸ محمد بن زکریای رازی
۶۰	۳.۱.۱۹ رازی در عیون الانبیاء فی طبقات الاطباء
۶۲	۳.۱.۱۹.۱ مزایای طب رازی
۶۳	۳.۱.۱۹.۲ رازی و بیمارستان
۶۴	۳.۱.۱۹.۳ رازی و آزمایشهای پزشکی
۶۵	۳.۱.۱۹.۴ روش رازی در تدریس طب
۶۵	۳.۱.۱۹.۵ کتب و مولفات رازی
۶۶	۳.۱.۱۹.۵.۱ کتاب الشکوک علی جالینوس
۶۷	۳.۱.۱۹.۶ مزایای رازی در طب داروسازی
۶۸	۳.۱.۱۹.۷ گزارش حال بیماران
۶۸	۳.۱.۱۹.۸ رازی و آبله و سرخک
۷۱	۳.۱.۲۰.۱ کتابهای رازی از قول ابوریحان بیرونی
۷۴	۳.۱.۲۱ احمد الاخوانی البخاری و کتاب هدایه
۸۰	۳.۱.۲۲ حکیم میسری
۸۱	۳.۱.۲۲.۱ ولادت میسری
۸۲	۳.۱.۲۲.۲ معلومات میسری
۸۳	۳.۱.۲۲.۳ کتاب دانشنامه
۸۵	۳.۱.۲۳ ابو منصور بن نوح القمیری البخاری (قرن ۳ و ۴ ه.ق)

صفحه	عنوان
۸۷	۳.۱.۲۳.۱ فهرست کتب و رسائل ابو منصور
۸۸	۳.۱.۲۳.۲ نظری به دیباچه پارسی کتاب التنویر
۸۹	۳.۱.۲۴ شیخ الرئیس ابو علی سینا
۹۱	۳.۱.۲۵ ابن هندو
۹۳	۳.۱.۲۵.۱ مفتاح الطب ابن هندو
۹۵	۳.۱.۲۵.۲ خلاصه باب نهم
۱۰۲	۳.۱.۲۶ سید اسمعیل جرجانی
۱۰۳	۳.۱.۲۶.۱ مولفات طبی گرگانی (جرجانی)
۱۰۳	۳.۱.۲۶.۱.۱ ذخیره خوارزمشاهی
۱۰۴	۳.۱.۲۶.۱.۲ درباره حف علانی
۱۰۵	۳.۱.۲۶.۱.۳ اغراض الطبیہ
۱۰۵	۳.۱.۲۶.۱.۴ یادگار
۱۰۶	۳.۱.۲۶.۱.۵ سایر مولفات
۱۰۷	۴- فصل چهارم: آثار و منابع
۱۰۸	۴.۱ چهار مقاله نظامی
۱۰۹	۴.۱.۱ حکایتی از چهار مقاله
۱۱۰	۴.۲ تاریخ بیمارستانها
۱۱۰	۴.۲.۱ تقسیمات فنی در سازمان بیمارستانها
۱۱۱	۴.۲.۲ القاب صاحبان مشاغل پزشکی
۱۱۲	۴.۲.۳ تدریس در کنار تخت بیمارستان
۱۱۳	۴.۲.۴ درسهای پزشکی (کلینیکی)
۱۱۴	۴.۲.۵ تدریس پزشکی در بیمارستانها و مدارس طبی

صفحه	عنوان
۱۱۵	۴.۲.۶ شرح مختصری درباره تعدادی بیمارستانها
۱۱۵	۴.۲.۷ بیمارستان جندی شاپور
۱۱۷	۴.۲.۸ بیمارستان نیشابور
۱۱۷	۴.۲.۹ بیمارستان زرنج
۱۱۷	۴.۲.۱۰ بیمارستان مرو
۱۱۸	۴.۲.۱۱ بیمارستان ری
۱۱۸	۴.۲.۱۲ بیمارستان اصفهان
۱۱۸	۴.۳ داروسازی
۱۲۰	۴.۴ مدارس و تعلیمات
۱۲۲	۴.۴.۱ نخستین مدارس طبی در ایران اسلامی
۵- فصل پنجم: خلاصه یافته ها و نتیجه گیری نهائی و پیشنهادات پژوهشگر ۱۲۵	
۱۲۶	۵.۱ پاسخ سوال اول
۱۲۶	۵.۱.۱ اطبای جندی شاپوری
۱۲۷	۵.۱.۲ علی بن ربن طبری
۱۲۷	۵.۱.۳ محمدبن زکریای رازی
۱۲۸	۵.۱.۴ احمدالاکوینی البخاری
۱۲۸	۵.۱.۵ ابوماهر
۱۲۸	۵.۱.۶ احمدبن ابی الاشعث
۱۲۸	۵.۱.۷ علی بن عباس مجوسی
۱۲۸	۵.۱.۸ ابن مندویه اصفهانی
۱۲۸	۵.۱.۹ ابن هندو
۱۲۸	۵.۱.۱۰ ابو منصور نوح القمری

صفحه	عنوان
۱۲۹	۵.۱.۱۱ حکیم میسری
۱۲۹	۵.۱.۱۲ شیخ الرئیس ابو علی سینا
۱۲۹	۵.۱.۱۳ سید اسماعیل جرجانی
۱۲۹	۵.۲ پاسخ سنوال دوم
۱۳۰	۵.۳ پاسخ سنوال سوم
۱۳۱	۵.۳.۱ مناظره
۱۳۱	۵.۳.۲ مباحثه
۱۳۱	۵.۳.۳ مکاتبه
۱۳۱	۵.۳.۴ تدریس
۱۳۳	۵.۳.۵ ترجمه
۱۳۳	۵.۳.۶ تالیف
۱۳۴	۵.۳.۷ استنساخ و روشهای دیگر
۱۳۴	۵.۴ پاسخ سوال چهارم
۱۳۵	۵.۵ پیشنهادات
۱۳۷	چکیده بانگلیسی
۱۳۹	کتابنامه

پوزش: از نظر اینکه در این پایان نامه به منابع گوناگون تاریخی ارجاع شده و سعی در حفظ اصالت مطالب لازم می باشد، در اغلب موارد هنگام نقل مطالب، علامت گذاری اصلی حفظ گردیده تا اصالت سند محفوظ تر باشد، به همین جهت وحدت و یک پارچگی در علامت گذاری های متون وجود ندارد.

پیشگفتار

پژوهشگر بر خود لازم میدانند مراتب سپاسگزاری و تشکر خود را از اساتید محترم: جناب آقای دکتر سیدجمال‌الدین طبیبی استاد محترم داور و ریاست محترم دانشکده که مشکلات جلسه دفاعیه را به سرعت حل نموده و داوری این پایان نامه را با دقت و استادی تمام به پایان بردند، جناب آقای دکتر مهدی محقق استاد راهنما، جناب آقای علیرضا هویدا استاد مشاور، سرکار خانم فاطمه رها دوست ریاست گروه کتابداری و اطلاع رسانی پزشکی و همچنین سایر اعضای محترم گروه کتابداری و اطلاع رسانی پزشکی که هر کدام بنحو مقتضی، موجبات تشویق و راهنمایی و دلگرمی پژوهشگر را در حین انجام این پژوهش فراهم نمودند، ابراز دارد، به پاس توفیق در انجام این پژوهش، دعائی از صحیفه کامله سجادیه را در حمد و سپاس خداوند متعال و صلوات بر رسول اکرم (ص) برای فرخندگی و میمنت نقل مینمایم:

«وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي مَنَّ عَلَيْنَا بِمُحَمَّدٍ نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ دُونَ الْأُمَمِ الْمَاضِيَةِ وَ الْقُرُونِ السَّالِفَةِ بِقُدْرَتِهِ الَّتِي لَا تَعْجِزُ عَنْ شَيْءٍ وَ إِنَّ عَظْمَ وَ لَا يَفُوتُهَا شَيْءٌ وَ إِنَّ لَطْفَ فَحْتَمَ بِنَا عَلَى جَمِيعٍ مِّنْ ذُرَاٍ وَ جَعَلْنَا شُهَدَاءَ عَلِيٍّ مِّنْ جَحَدٍ وَ كَفَرْنَا بِمَنِّهِ عَلِيٍّ مِّنْ قَوْلِ اللَّهِ فَمَنْ عَلَى مُحَمَّدٍ آمِينَكَ عَلِيٍّ وَ حَبِيبِكَ وَ تَجِيبِكَ مِنْ خَلْقِكَ وَ صَفِيِّكَ مِنْ عِبَادِكَ إِمَامَ الرَّحْمَةِ وَ قَائِدَ الْخَيْرِ وَ مِفْتَاحَ الْبَرَكَةِ كَمَا نَصَبَ لِأَمْرِكَ نَفْسَهُ وَ عَرَضَ فَيْكَ لِلْمَكْرُوهِ بَدَنَهُ وَ كَاشَفَ فِي الدُّعَاءِ إِلَيْكَ حَامَتَهُ وَ حَارَبَ فِي رِضَاكَ أَسْرَتَهُ وَ قَطَعَ فِي إِحْيَاءِ دِينِكَ رَحِمَهُ وَ أَقْصَى الْأَدْنِيْنَ عَلَى جُحُودِهِمْ وَ قَرَّبَ الْأَقْصَيْنِ عَلَى اسْتِجَابَتِهِمْ لَكَ وَ وَالِي فَيْكَ الْأَبْعَدِينَ وَ عَادَى فَيْكَ الْأَقْرَبِينَ وَ آدَابَ نَفْسَهُ فِي تَبْلِيغِ رِسَالَتِكَ وَ اتَّعَبَهَا بِالدُّعَاءِ إِلَى مِلَّتِكَ وَ شَعَلَهَا بِالنُّصْحِ لِأَهْلِ دَعْوَتِكَ وَ هَاجَرَ إِلَى بِلَادِ الْغُرْبَةِ وَ مَحَلِّ النَّأْيِ عَنْ مَوْطِنِ رَحْلِهِ وَ مَوْضِعِ رِجْلِهِ وَ مَسْقِطِ رَأْسِهِ وَ مَا نَسِيَ نَفْسَهُ إِرَادَةً مِنْهُ لِإِعْزَازِ دِينِكَ وَ اسْتِنصَاراً عَلَى أَهْلِ الْكُفْرِ بِكَ حَتَّى اسْتَتَبَ لَهُ مَا حَاوَلَ فِي أَعْدَائِكَ وَ اسْتَقَمَّ لَهُ مَا دَبَّرَ فِي أَوْلِيَائِكَ فَتَهْدِ إِلَيْهِمْ مُسْتَفْتِحاً

ح

بِعَمَلِكَ وَ مُتَقَرِّبًا عَلَى ضَعْفِهِ بِنَصْرِكَ فَغَزَاهُمْ فِي عُقْرِدِ يَارِهِمْ وَهَجَمَ عَلَيْهِمْ فِي بُحْبُوحَةِ
قَرَارِهِمْ حَتَّى ظَهَرَ أَمْرُكَ وَعَلَّتْ كَلِمَتُكَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ اللَّهُمَّ فَارْقَعُهُ بِمَا كَدَحَ فِيكَ
أَلَى الدَّرَجَةِ العُلْيَا مِنْ جَنَّتِكَ حَتَّى لَا يُسَاوَى فِي مَنْزِلَةٍ وَلَا يُكَافَأُ فِي مَرْتَبَةٍ وَلَا يُوَارِيهِ لَدَيْكَ
مَلَكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ وَ عَرِّفْهُ فِي أَهْلِ الطَّاهِرِينَ وَأُمَّةِ الْمُؤْمِنِينَ مِنْ حُسْنِ الشَّفَاعَةِ
أَجَلٌ مَا وَعَدْتُهُ يَا نَافِذَ العِدَّةِ يَا وَاقِيَ القَوْلِ يَا مُبَدِّلَ السَّيِّئَاتِ بِأَضْعَافِهَا مِنَ الحَسَنَاتِ إِنَّكَ
ذُو الفَضْلِ العَظِيمِ»^١

١. على ابن الحسين (ع)، زين العابدين: صحيفه كامله سجاده . . تهران : امير كبير ،

چکیده پژوهش به فارسی

روشهای انتقال اطلاعات پزشکی توسط دانشمندان و پزشکان ایرانی قرن دوم تا ششم هجری (دوران طب اسلامی) طی یک پژوهش تاریخی مورد بررسی قرار گرفته است. اهدافی که این پژوهش تعقیب مینموده عبارتند از تبیین مساعی دانشمندان و طبیبان دوره مورد نظر در جهت انتقال اطلاعات طبیبی به اخلاف خود از طریق تألیف، ترجمه، تدریس و تلمذ نظری و عملی، استنساخ، مراجعه به کتب و کتابخانه‌ها و غیره بوده و مشخص شده که آنان با وجود انواع مشکلات و محرومیت‌های مختلف تمام هم خود را در تعلیم و تعلم علوم پزشکی مصروف داشته‌اند.

به جهت دستیابی به هدف پژوهش و پاسخ‌یابی سؤلهای مطروحه، جستجو در منابع و ماخذ درجه اول و درجه دوم تاریخ طب اسلامی آغاز گردید و از قسمتهای مختلف منابع انتخاب شده تحقیق یادداشت برداری شده و سپس مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

نتایج تحقیق بیانگر آنست که طی یک دوره شکوفائی طب اسلامی یعنی (قرن دوم تا ششم ه.ق)، دانشمندان و پزشکان برجسته‌ای وجود داشته‌اند که بدون توجه به انواع مصائب و مشکلات گوناگون و عدم دسترسی آسان و سریع به منابع و ماخذ و کتابخانه‌ها به بهترین وجهی به امر انتقال اطلاعات طبیبی خود از طریق تهیه کتاب و حفظ آنها تألیف، ترجمه، استنساخ و غیره به تعلیم و تعلم پرداخته و چنان کارنامه درخشانی از خود بجای گذاشتند که حاصل تجربیات آنان تا به امروز نیز کاربردهای خود را در مجامع پزشکی حفظ کرده است در طی پژوهش اسامی پزشکان و تالیفات آنان فهرست شده و مورد توصیف تاریخی قرار گرفته‌اند.

یافته‌های پژوهش مختصراً بشرح زیر است :

ط

فعالیت‌های دانشمندان ایرانی طب اسلامی در زمینه انتقال اطلاعات فراوان و متنوع است. این دانشمندان از طریق تالیف تدوین کتب، کار عملی در بیمارستان‌ها، ساخت داروها تدریس و تلمیذ در مدارس طبی مطالعه و تحقیق در کتابخانه‌ها، ترجمه کتب از زبانهای بیگانه و تعدادی روشهای دیگر اطلاعات طبی را منتقل مینموده‌اند.

در خاتمه پژوهش پیشنهاداتی جهت انجام تحقیقات بعدی ارائه گردیده است.

خلاصة التحقيق باللغة العربية

ان هذه الرسالة تبحثُ عن طرق الانتقال المعلومات الطبية عن طريق العلماء والأطباء الايرانيين في القرن الثاني و حتى القرن السادس الهجرى القمري (فترة الطب الاسلامى) و ذلك ضمن دراسته تاريخية منسجمه و اضافة الى هذا فان هذا الدراسة تهدف الى المواضيع التالية: تسليط الضوء على مساعى و مشابرات العلماء و الاطباء فى الفترة المذكورة فى سبيل الانتقال المعلومات الطبية الى اخلافهم

اذا اردنا ان نصل الى اهداف المطالعات العلمية و كشف الأجوبة الصحيحة لهذا الامر، لابدلنا ان نبحث فى كتب المراجع و المصادر ذات الأهمية الاولى و الثانية لكتب تاريخ الطب الاسلامى و من هنا بدأت كتابة بعض الأقسام لتلك المصادر المنتخبة فى التحقيق بشكل «بطاقه» و من ثم ستبدأ التحاليل و التدقيقات العلمية فى هذا المجال.

نتائج التحقيق و التدقيق تبين لنا ان الطب الاسلامى وصل الى مرحلة راقية و ذلك فى فترة معينة (اى من القرن الثاني و حتى القرن السادس الهجرى القمري) فقط نرى هناك العلماء و الاطباء الكبار حيث يسعون و يثابرون و يصارعون المحن و المصائب دون ان يعيروا اهتماماً الى تلك المشاكل كلها، حيث انهم لم يعثروا على المراجع و المصادر و المكتبات بسرعة و السهولة و مع هذا كله فاننا نرى قد قاموا بهذا الواجب بجدارة كاملة و من هذا المنطق فانهم بادروا الى نقل معلوماتهم الطبية عن طريق الكتب و المحافظة عليها و ترويجها و التأليف و الترجمة و الاستنساخ و ... و تمكنوا ان يصنعوا فخراً عظيماً و يتركوا و راءهم شهادة مشرفة كانت نتيجة تجاربهم القيمة التى لازالت الى الان محتفظة بأهميتها العملية فى المحافل العلمية و فى اثناء هذا التحقيق و هذا الرسالة كان سعينا ان نفهرس اسماء الأطباء و مؤلفاتهم و قد جاء ذلك ضمن طريقة الوصف التاريخى لها.

ان حصيله و نتيجة هذا التحقيق يتركز على النقاط التالية:

ان الاطباء الايرانيين فى مجال الطب الاسلامى قد قاموا بنشاطات و فعاليات واسعة من اجل انتقال المعلومات الواسعة و المتنوعة. هذا او ان هؤلاء العلماء تمكنوا عن طريق

ك

التأليف و تدوين الكتب والبحوث العمليه، المستشفيات و من خلال تحضير الأدوية و العقاقير و التدريس و الدراسة فى الحلقات الطبية و المطالعة و التحقيق فى المكتبات و ترجمة الكتب من اللغات الأجنبية و كذلك من خلال بعض الطرق الأخرى، ان ينقلوا المعلومات و الدراسات الطبية الى الأخرين.

و فى ختام هذا التحقيق، قدّمنا بعض الأقتراحات للأستفادة منها و استخدامها فى مجال المطالعات و التحقيقات المستقبلية.

و هنا ارى من الواجب علىّ ان اقدم شكرى الجزيل و امتنانى الوافر لجميع الاساتذة الكرام و بقية الزملاء و مسؤولى المكتبات لماقدموه لى من ارشاد و هداية و عون فى طريق كتابة هذا الرسالة.